

Egy 19. századi pedagógus, Gáspár János

A hosszú 19. század – ahogyan a történészek emlegetik ezt az időszakot – a magyar pedagógia történetében a megújulás, a kezdeményezések kora volt. A pedagógiai törekvések a felvilágosodás gondolkodásmódját veszik alapul, olyan szemlélet alakul ki, amely felszínre hozza a nemzeti művelődés ügyéért áldozni, tenni akarókat, akik bármely területén is működnek a közoktatásügynek, új utakat keresnek. Ebbe a sorba tartozott Gáspár János is.

1816. október 27-én született Torockószentgyörgyön, Torda-Aranyos vármegyében.¹ Édesapja a helybéli református egyházközség iskolamestere volt. A családi házból hozta magával nagy tudásszomját, tenni akarását. Iskolai tanulmányait a torockói unitárius iskolában kezdte, visszaemlékezésében kiemeli, hogy az írást és olvasást szinte játszva sajátították el a tanulók az olvasókönyvben lévő olvasmányok élvezetes stílusa és mondanivalója miatt.² A mesék közül – önéletrajza szerint – különösen A két pumi kutya és Egy méh és egy galamb című olvasmányok hatottak rá. A kisgyermekkorú élmény olyan erős volt, hogy ezeket a szövegeket későbbi népiskolai olvasókönyvébe is felvette.

Nemcsak a tananyag megválasztása volt kiemelkedő, az iskolai környezet is jellemformáló erővel bírt. „A fiúk és lányok külön épületben voltak elhelyezve, sajtóságos volt a bútorzat a fiúiskolában: izmos, hosszú bükkfaasztalok, kemény boronaasztalok kétfelől, melyen sorban ültünk, kisebb-nagyobb gyermekek. Taneszközök: rendes fekete tábla, írásra juharfa kis táblák simára csiszolva, olvasásra az öreg énekeskönyv, az úgynevezett impressum. Fenyítő eszköz a fiúknál a vessző és a plága, lányoknál a scutica.”³ A tanítás magyarul és latinul folyt a kor iskolájában.

1827-től Gáspár János a nagyenyedi kollégium diákja lett. A kollégium bentlakással egybekötött intézmény volt, ahol az osztálytanítókon kívül minden tanulóknak felügyelő és korrepetáló is jutott a felsőbb éves diákok közül. A kollégium egyes osztályai különböző életpályákra készítették fel tanulóikat. Így a kilence-

¹ Gáspár János 1816. okt. 24-én született és 1892. március 6-án halt meg. Életrajzát lásd részletesen Szinnyei József, *Magyar Írók élete és munkái II.* (Budapest: Hornyánszky, 1894), 1030-1034.

² Az utalás Farczádi Józsa János, *Ábéce* (Brassó: Schobeln, 1816) című olvasókönyvére vonatkozik.

³ Gáspár János, „Visszaemlékezés életpályámra,” *Magyar Pedagógiai Szemle* (1880): 9. szám, 265.

dik osztályban logika volt a domináns irány, majd ezt követte a subscriptionalis szigorlat, mely a felsőbb tudományok hallgatására adott jogot, amelyek a háromszor két-két éves „philosophiai, jogi és teológiai” tanulmányokból álltak.

A kor szokása szerint Gáspár János belekóstolt a szolgadiák szerepkörébe is, 1833-ban Kemény Zsigmond szolgadiákja volt – így jutott az özvegy Kemény Simonné csombordi házába, ahol megismerkedett a nemzetet foglalkoztató problémákkal. Édesapja halála után a család fenntartásának gondja is az övé lett.

1837–39. között több írása jelent meg a *Reg* és a *Villám* című kéziratos lapokban, valamint a *Virágkosár* című almanachban. Írásait álnéven jelentette meg. Csongor, Hábor, Komoly és Népfli néven publikált. Epigrammáit, pedagógiai és nyelvészeti tárgyú írásait a *Honművész* és az *Erdélyi Híradó* melléklapja, a *Nemzeti Társalkodó* közölte.⁴ 1840–41. között neveléstani jegyzeteket készített. Kollégiumi éveit befejezve előbb Zeyk Miklós, majd Zeyk József nevelője lett. 1842-től berlini tanulmányokat folytat, ahol nagy hatással volt rá Diesterweg. Megismerkedett Pestalozzi, Rousseau, Campe és Curtmann eszméivel. Jelentős Pestalozziról írt tanulmánya. 1844 júniusában távozott Berlinből, bejárta Thüringiát, Szász- és Csehországot. Az itt szerzett közvetlen tapasztalatokat felhasználva írta meg útleírásait, úti tanulmányait. Ezek után hazatért Erdélybe. Kezdeményezésére alapítják meg a Kolozsvári Nevelői Kört, Erdély pedagógiai tudományos társaságát. „...1847 végéig választott pályámnak, s a rokon pedagógiai mozgalmaknak éltem.”⁵ Ebben az időben foglalkoztatták a főtanodák fejlesztési lehetőségei, illetve az „eléhaladott” kor kívánalmainak megfelelő tantervek készítése. Foglalkoztatta, hogy mit lehet a főtanodák régi, történelmileg kifejlődött szervezetéből megtartani, továbbfejleszteni. A munkának tekintélyes részét a négy osztályú elemi iskola részletes tanterve adta.

Munkái közül rendkívül figyelemre méltó a régi néptanodák leírása, hiszen nemcsak egy korszak iskolarendszerének alapintézményét ismerhetjük meg, hanem Gáspár rendkívüli tájékozottságáról, szakmai tudásáról, jobbító szándékáról is képet kaphatunk. Pestalozziánus elvei itt is markánsan megjelennek. Gyakorta idézi - mint ahogy a korabeli könyvekben is olvashatjuk – Szemere Bertalant, aki szerint „elég volt írni, olvasni, énekelni, s nadrágot viselni, hogy valaki iskolamesterül választassék. Az iskolai apparatusok közt voltak harmadszor: egy csomó vessző, s egy tatárkorbács a memóriának élesítésére – hatodszor egy nagy plága az ítélőtehetség kifejlesztésére”.⁶ A népiskolákban a gyermekek főként ol-

⁴ Gáspár János sajtóban megjelent pedagógiai írásairól és gyermekkönyveiről: Fehér Katalin, *Sajtó és nevelés Magyarországon 1777-1849* (Budapest: Eötvös József Könyvkiadó, 2005) 12, 323, 268.

⁵ Aknay Tibor, szerk., *Gáspár János 1816-1892*. (Budapest: Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 2003), 89.

⁶ Farczádi Józsa János, *Oskolavezér, avagy a nevelők s főként oskolamesterek számára való útmutatás. Jozzá adatik a Vágó Gergely és Holló Sámuel életek – és oskolai vezérségek* (Kolozsvár: A Református Kollégium betűivel, 1817), 83.

vaszni, énekelni tanultak. „A tanítás és növelés méltóan megfelelték egymásnak: gépies kitanítás ott, testi fenyíték itt. Mi csoda tehát, ha ily tanodákból durva emberek kerültek ki, ha a férfiak és nők holtiglan iszonytal gondoltak az iskolákra, mint börtönökre.”⁷

Gáspár János az új néptanodák alappilléreinek a jól képzett iskolamestereket tartotta. „...akik a korbácsrendszer helyébe szelíden – komoly, atyailag értelmes és szeretetdús bánásmódot alkalmazták. A tanoda emberképző-intézet, a régi mesterek növelő tanítókká lőnek. Embert csak bensőleg lehet képezni fogalmak által, amelyeket a fölmutatott tárgyáról kell elvonni, s melyeket érteni kell.”⁸

Az új iskola tantárgyai figyelembe veszik a gyermekkor sajátosságait és a felnőtt társadalom elvárásait. Első, legfontosabb tárgyként említi a vallást. Ezen tárgy feladata az erkölcsös-vallásos élet alapjainak lerakása. Bölcsen kiszemelt alapmondatokat, intéseket és dalokat visznek ki az életbe. A vallás szolgálatában áll az ének, melynek keretén belül megismerik a vallásos énekeket, valamint válogatott szövegű és dallamú világi dalokat. Második tantárgy az olvasás „...ki készséggel olvasni nem tud, annál a legfőbb képző-eszköz hiányzik a későbbi életre...”⁹ A második iskolai év végére a gyerekeknek tökéletesen el kell sajátítani a hangsúlyos, értő olvasást. A tanulók az olvasással kapcsolatban megtanulnak nemcsak helyesen írni, hanem gondolataikat kifejezni kis fogalmazásokban és a mindennapi életben használt hivatalos írások megfogalmazását is elsajátítják. Gáspár János ezen elképzelése példaerejű lehetne napjaink iskoláinak is, hiszen előfordul, hogy még a felső tagozatos tanulók sem képesek hivatalos iratok készítésére, hiszen nem ismerik azok formai követelményeit. A séma megismerése az alapot jelenti, melyet tartalommal könnyebb kitölteni. Nagyon fontosnak tartja a beszédkészség fejlesztését is. Ennek számtalan útját leírja, jó példát adva a tanítóknak, építve az önálló témák, a tanító által hasznosnak tartott szövegek tananyagba való beépítésére.

A számtan tanításának egyetlen eredményes útjaként a gondolkodás fejlesztését jelöli meg. A tanulók ne csak számoljanak írásban és szóban, hanem tanuljanak meg felfogni, ítélni és következtetni. „A számtan és anyanyelv a szellem – fejlesztésére ez intézetekben nemcsak a logikát pótolja, de annak rendületlen alapot és utat készít.”¹⁰ Az egyes tantárgyak közül a földrajz és a történelem tananyagát is a megreformálandók közé sorolja. „...ne csupán év- és lakosságok száraz és élvezhetlen adattára; ne csupán táblákba szedett adatlajstrom, vagy illetőleg emlézendő szótár; hanem életteljes csoportulatok, kedélyesen rajzolt jel-

⁷ Gáspár János, „Pestalozzi Henrik és halhatatlan érdemei. Szózat szülék-, ifjak- és gyermekbarátokhoz. Beszéd- és tanulmányok,” in *Gáspár János 1816-1892.*, szerk. Aknay Tibor, (Budapest: Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 2003,) 114.

⁸ Ibid. 119.

⁹ Ibid. 117.

¹⁰ Ibid. 117.

lemképek, elmés szív és északpő festése és gyakorlati reflexiók élműves egésze legyen.”¹¹ A természettannak, csillagászatnak és terményrajznak a feladata a természet jelenségeinek megértetése. Nagyon fontosnak tartja a dolgok közvetlen megismerését, javasolja ásvány- és kőzetgyűjtemények készítését. Az oktatás mellett kiemelkedő fontosságúnak tartja a nevelést, de nem az akkor szokásos poroszos módszerekkel. A tanító ne rettegéssel kényszerítse tanítványait, hiszen így csak rabszolgát, s nem embert képez, tanulóival mindig türelemmel és szeretettel bánjon. A gyermekesereg neki öröm és boldogság legyen, abban lássa nehéz hivatásának áldását.

Az egyes tantárgyak tanításához megfelelő tankönyvekre is szükség volt. Gáspár János ezt felismerve, 1847-ben Kovács Antallal (egy forrás szerint Kovácsi Antal) közösen hozzálátott egy olvasókönyv szerkesztéséhez 7–11 éves gyermekek számára. Modern tanodai olvasókönyve úttörő volt a magyar tankönyvirodalomban, ugyanis a hazai művek mellett a külföldi gyermekirodalom remekeiből is felhasznált, azokat a nevelés-oktatás elveihez híven átdolgozva, összhangzó egészévé öntve. Ügyelt arra, hogy nyelvezete mindig magyaros legyen, tartsa ébren a nemzeti érzelmeket, mutassa be a szép, nemes erkölcsi tulajdonságokat. Nem tévesztette szem elől, hogy az olvasókönyv élvezhető, a kedélyt megtermékenyítő legyen, és élessze az olvasási kedvet.

Gáspár azonban nemcsak az olvasás gyönyörűségével ismerkedő gyermekekre gondolt, hanem a betűvetés tudományát még nem ismerő kicsinyekre is. Így született meg Csemegék című mesekönyve, amely témaválasztását és stílusát tekintve is rendkívül figyelemre méltó. A könyvet a következőképpen hirdeti a Vasárnapi Újság: „A jelen munkácskában 70 csemegét, megannyi kedélyes gyermektörténetet nyújt a szerkesztő azon 3–7 éves kisdedeknek, kik még olvasni nem tudnak: valamennyije derült, érzékelhető és minden száraz leczkézéstől ment modorban van dolgozva, éppen a’ mint az édes anyák testvérek és kisdédóvóknak beszélniök kell az áhitattal hallgató kis ártatlanoknak.”¹² A Csemegék három kiadást ért meg. Az elsőben főként német szerzők elbeszéléseit és gyermekverseit olvashatták fordításban, az 1854-es második kiadásnál Gyulai Pál, Kriza János és Tompa Mihály művei is megjelennek, míg a harmadik kiadásnál a népköltészet is szerepet kap.

Ugyanerre az időszakra esnek a Természetbarát című folyóiratban megjelentetett publikációi. Cikkeiben ír a Szkerisórai-jégbarlangról, a Szent Anna-tóról, a Lomnici-csúcsról. Útleírásai élményszerűek, szinte magunk előtt látjuk a tájat, annak minden szépségével. Minden lehetőséget megragad, hogy a számára oly kedves gyermekesereg érdeklődését felkeltse, hogy fogékony, érdeklődő, tevékeny emberekké váljanak.

¹¹ Ibid. 118.

¹² *Vasárnapi Újság* (1848. jan. 9.) 31.

Élete eseményei sok területen zajlanak. 1849 decemberében a Természettudományi Társulat megbízásából a társulat évkönyvét szerkesztette. 1856-ban ő képviselte hazánkat a Gothában tartott tanítógyűlésen. Az ebben az évben kiadott latin–magyar szótár társszerzője. A szótár szerkesztésénél Gáspár János fontosnak tartotta, csak olyan latin szavakat fordítsanak magyarra, melyek az élő nyelvben is megtalálhatók. Toldy Ferenchez írt levelében írja a következőket: „...bármely élő nyelv szavait, mint élőket és ismerteket, nem lehet, de nem is szükséges oly terjedelemben adni, mint az ismeretlen holt latint, aztán egy nagy tömeg sajátul foglal helyet a latin részben, míg az élő nyelvben ezeknek nincs helye, valamint vannak olyan újabb fogalmakat jelölő szavaink, melyekre latin szó nem is létezik.”¹³ Az általa szerkesztett szótár így terjedelemben kisebb, de a magyarázatokkal kiegészítve nagyon jól használható.

1858-ban Eötvös József vallási és közoktatási miniszter kérésére elvállalta a nagyenyedi tanítóképző igazgatói állását. Az alkotmányos viszonyok rendezésével egyre inkább előtérbe kerül az erdélyi iskolák helyzete is. Ekkor készíti el javaslatát a közép- és főtanodák részére Eötvös József megbízásából: „Hazai közoktatások egyébféle ágazatai között, kiváló figyelmemet a köznép oktatásának előmozdítására fordítván, szándékom a közvetlenül felügyeletem alatt álló népiskolai tanítók és tanulók számára tervezetemmél egybehangzó, hazai viszonyainkhoz alkalmazott, egyszersmind a pedagógia tudomány mai színvonalán álló tan-, vezér- és kézikönyveket készíttetni.”¹⁴ Munkájában leírta a köz- és magántanítók kötelességeit, valamint a részletes tanterveket. 1868-ban készíti el a második, harmadik és negyedik osztályos tankönyveket. A tankönyvek készítésénél Tompa Mihály, Fekete Mihály, Gyulai Pál is segédkezett. A szerkesztendő tankönyvek alkalmazkodtak a megváltozott iskolarendszerhez. Az első osztályos gimnáziumi tankönyvet az elemi és többsztályú népiskolák számára dolgozták át és bővítették ki két kötetre, másik felét pedig hasonlóan átalakítva, a gimnáziumok és reáltanodák egy–négy osztálya számára javasolták. Könyveikre jellemző, hogy magasabb szintű ismereteket adtak, mint a korabeli hasonló műfajú könyvek.

Lássuk példaként az ötödik-hatodik osztályosok számára készült olvasókönyvet.¹⁵ Az említett tankönyv különösen figyelemre méltó mind tartalmát, mind pedig formáját tekintve. Bemutatja a gondos, körültekintő szerzőt, aki a szükséges, hasznos és érdekes ismereteket egy kötetbe szerkeszti. A kis formátumú tankönyv 512 oldalon 244 számozott szövegegységgel készült. Tartalmát tekintve verses (70 db) és prózai művek (172 db) tárháza. Az írások zöme nevelési forrásokban

¹³ „Gáspár János Toldy Ferenchez írott leveléből (Kolozsvar, május 27.),” in *Gáspár János 1816-1892.*, szerk. Aknay Tibor, (Budapest: Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 2003), 52.

¹⁴ „Eötvös József Gáspár Jánoshoz írt leveléből. 1868.” in *Gáspár János 1816-1892.*, szerk. Aknay Tibor, (Budapest: Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 2003), 63-64.

¹⁵ *Magyar Olvasókönyv Népiskolák V. VI. osztálya számára.* Írta és szerkesztette Gáspár János alsó-fehérmegyei tanfelügyelő. A m. kir. vallás-és közoktatásügyi miniszter által koszorúzott pályamű. (Buda: Egyetemi Nyomda, 1877)

gazdag példatár. Már a bevezetőben, Vörösmarty tollából származó jellegével fény derül a szerző szándékára, hogy jó hazafiakat, becsületes, derék, dolgos embereket kíván nevelni hazánknak, mert munkájuk, építő akaratuk által lesz nagygyá honunk. „Naggyá csak fiad szent akaratja tehet.”¹⁶ – idézi a költőt.

A honépitő munkához a lélek, az akarat nevelésén keresztül visz az út, és ehhez kíván a szerző tankönyvével tevőlegesen hozzájárulni. Miután 5-6.osztályos gyerekekhez szól – igen helyesen –, a mesékkel, regékkel, elbeszélésekkel, példázatokkal, leírásokkal indítja tankönyvét. Az első történet erkölcsi tartalmú, az önzetlen segítségnyújtásról szól. Tanulságai felbecsülhetetlenek. A csikó és anyja című Fáy András állatmese is komoly útmutatóul szolgál. A tanítómese varázslatos nevelési lehetőség a pedagógus kezében. Az egyszerű emberek példája, s az állatmesék tanulságai után magyar és külföldi történelmi egyéniségek, politikusok, írók bemutatásával kíván követendő példaképeket állítani a jövő felnőttei számára. Olvashatunk e fejezetben: Leónidaszról, Nagy Sándorról, Attiláról, Hunyadi Jánosról, Kazinczy Ferencről, Széchenyi Istvánról, Vörösmarty Mihályról és még másokról is. E nevek viselői többségükben a cselekvő hazafiság, hősies helytállás, igaz emberség példaképei, s alkalmasint példaképek az eljövendő századok emberei számára is.

A hazai táj és ember szeretete tükröződik a „Föld- és néprajzi leírások” című fejezetben, amelyek szintén a szerzők hazaszeretetről árulkodnak. Dicsérhető a fejezet szerkesztésmódja is, hiszen az epikai és lírai alkotások egymás hangulatát és információit erősítve következnek a könyvben. Pl. a Tisza folyóról szóló írás után Petőfi: A Tisza című versét olvashatjuk. Magyarország tájai úgy vonulnak el előttünk, mintha filmen néznénk azokat, máskor meg úgy, hogy szinte magunk is benne élünk a tájban. Álljon itt példaként a következő részlet: „A szép szőke Tisza, Magyarországbán eredve, mikor azt el kellene hagynia a Dunába rohan: 'a hazában születik és hal el.' Ott, ahol az erdős Kárpátok az erdélyi főhegyláncz felé sietnek (...) két ágból alakul: egyik a fekete másik a fehér Tisza. (...) Nagy Szőlősnél elhagyja erdős, bérces hazáját s a sík földre lép. (...) Havasi hazájában a Tisza vize kristálytisza és sebes, a lapályon szőke, iszapos és lassú.”¹⁷ Csak azok tudnak ilyen láttató erővel írni, akik maguk is érzik, átélik a tájak varázsát, akik mélységesen kötődnek a táj, a haza hangulatához, valóságához. E fejezetben az útirajzoktól, az úti leveleken át a költeményekig sokféle írás megtalálható. A tanár kedve szerint válogathat a feltálat „csemegéből” a tankönyv elején jellegként idézett Vörösmarty-vers útmutatása alapján.

¹⁶ Ibid. 5.

¹⁷ Ibid. 175-178.

^A részlet mind Gáspár János olvasókönyvében, mind pedig a Kovács Antallal együtt szerkesztett olvasókönyvben megtalálható. Gáspár János és Kovács Antal, *Magyar Olvasó-könyv: elemi és (reál) tanodák gymnasiumok és magán-növendékek használatára* (Kolozsvár: Stein, 1870), 175-178.

A könyv negyedik fejezete a „Természetrajzi és természettani képek” címet viseli. Ez mutatja, hogy a szerző nemcsak az irodalom és a történelem tárgykörébe tartozó témákat gyűjtött csokorba az ifjúság épülésére, hanem a reáltudományokból is bátran merített. A fejezet lapjain megjelenik előttünk a medve, az elefánt, a tigris, a gerle, a keselyű, a kolibri, a hangya stb., és olvashatunk az állatok ösztönéről, a különböző növényekről, majd egy nagyon is gyakorlati tevékenységre próbálja az olvasókat rábírní: „Ültessünk fákat” címmel. Megjelennek a könyv lapjain az ásványok, szól a termőföldről, a cséplőgépről, a földrengésről, a levegőről, a hőmérőről, a villámhárítóról és a villámról is sok más egyéb között.

Az V. fejezet „A háztartás, ipar és forgalom köréből” válogat. A lakásból kiindulva az ételmezés, tisztálkodás és mosáson keresztül eljut az egészségünk ápolásáig, valamint a betegápolásig. E témákban hasznos ismereteket, tanácsokat kap az olvasó. Szól a „Hazai műipar”-ról, a hajózásról és tutajozásról, a könyvnyomtatásról, a papír- és üvegyártásról is. Érdekes, ma is aktuális téma kerül a fejezetbe: „Mire használják fel a hulladékokat?” címmel. Végül „az emberi tevékenység” bemutatásával fejezi be az eszmefuttatást.

A VI. fejezetben „Oktatások, példabeszédek, közmondások” következnek. Már a fejezet címe elárulja, hogy a könyv írója olyan tanácsokat igyekszik az egyes írások segítségével egybegyűjteni, amelyek hasznos útmutatásul szolgálnak a gyerekek számára felnőttkorukra. A továbbiakban bemutatja a „falusi tanodát”, tiszteletet kér az öregeknek, szól a babonáról, felemeli szavát az állatkínzás ellen, „életszabályokat” gyűjt össze, a Bibliában is tallóz. Rendkívül hasznos „program” ez. Végül megemlítem még a fejezetből Baróti Szabó Dávid Kifakadás című versét, mely programbeszédnek számít az élheterlenség, a rossz gazdaságpolitika és a henyesség ellen. Munkára gondolkodásra késztet az írás hazánk és önmagunk javára, s ily módon nevelőerővé válhat.¹⁸

A VII. fejezet dalokat, énekeket gyűjt csokorba. A tájlrától a családi lírán keresztül a politikai, hazafias líráig bepillantást enged az esztétikai, erkölcsi, eszmei és mindennapi életértékek világába. A nevelési lehetőségek tárháza e fejezet is.

Gáspár János olvasókönyvei erkölcsiségre, hazafiságra neveltek, érzelmgazdagságuknál, értékes tényanyaguknál fogva, a gyermek életkori sajátosságait figyelembe véve, mintapéldányai voltak a kor olvasókönyv-irodalmának. Szellemisége, törekvései a nagyműveltségű, a korabeli közoktatásügyért felelősséget érző embert mutatják meg számunkra, aki éppen úgy meg tudta pengetni „a lélek húrjait”, mint ahogy felelősségteljesen tudott a közoktatásügy korabeli problémáinak megoldásáért tenni.

DOMBI MÁRIA ADRIENN

¹⁸ Ibid. 403.